

مشروطه، زنان و تغییرات اجتماعی

علی باغدار لکشا

مشروطه،

زنان و تغییرات اجتماعی

به انضمام نامه‌های انتقادی زنان علیه نابرابری‌های اجتماعی

علی باغدار دلگشا

انتشارات روشنگران و مطالعات زنان

سرشناسه	باغدار دلگشا، علی ۱۳۷۰-
عنوان و نام پدیدآور	مشروطه، زنان و تغییرات اجتماعی به انضمام نامه‌های انتقادی زنان علیه نابرابری‌های اجتماعی / علی باغدار دلگشا
مشخصات نشر	تهران: روشنگران و مطالعات زنان، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	۲۲۷ ص
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۱۹۴-۱۳۵-۴
یادداشت	کتابنامه
موضوع	ایران، تاریخ، انقلاب مشروطه، ۱۳۲۴-۱۳۲۷ ق.، زنان
موضوع	نامه‌های فارسی، قرن ۱۳ ق.، مجموعه‌ها
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۶ م ۲/ب ۱۴۲۲/۵ DSR
رده‌بندی دیویی	۹۵۵/۰۷۵۰۸۲
شماره کتابشناسی ملی	۴۹۳۱۴۹۴

مشروطه، زنان و تغییرات اجتماعی

(به انضمام نامه‌های انتقادی زنان علیه نابرابری‌های اجتماعی)

نوشته: علی باغدار دلگشا

صفحه‌آرا: مریم فزون

نوبت چاپ و تاریخ: اول ۱۳۹۷

تیراژ: ۳۰۰ جلد

قیمت: ۳۰۰۰۰ تومان

انتشارات روشنگران و مطالعات زنان

آدرس: تهران، خیابان سید جمال‌الدین اسدآبادی، میدان فرهنگ، خیابان سی‌وسوم، نبش

خیابان آماج، پلاک ۲۱، طبقه همکف واحد ۳

تلفن: ۸۸۷۲۳۹۳۹ - ۸۸۷۲۲۶۶۵ - ۸۸۷۱۶۳۹۱ - ۶۶۹۷۰۱۳۶

پست الکترونیک: roshangaran68@gmail.com

مراکز بخش و فروش: ۱- سایت انتشارات: www.roshangaran-pub.ir

۲- بخش ققنوس: تلفن ۴۳ الی ۶۶۴۰۸۶۴۰

۳- بخش گسترش: تلفن ۷۷۳۵۰۹۷۰

۴- کلیه کتابفروشی‌های سراسر کشور

۹۷۸-۹۶۴-۱۹۴-۱۳۵-۴

شابک:

978-964-194-135-4

فهرست

۹.....	مقدمه.....
۱۷.....	منبع‌شناسی پژوهش.....
۲۳.....	مسأله‌ی نابرابری اجتماعی در زبان عصر مشروطه.....
۳۹.....	نابرابری‌های اجتماعی در زبان مکتوبات.....
۴۱.....	جنسیت در کتب درسی دوره‌ی مشروطه.....
۴۷.....	اجتماعی شدن زن ایرانی و مقابله با نابرابری‌ها.....
۵۳.....	زنان و مسأله‌ی حقوق شهروندی در دوره‌ی مشروطه.....
۶۳.....	سیر شکل‌گیری مدارس زنان در دوره‌ی مشروطه.....
۶۶.....	توجه زنان به مسأله‌ی سوادآموزی.....
۶۸.....	مشروطه و تأسیس مدارس نسوان.....
۷۵.....	مسأله‌ی حفظ‌الصحه‌ی زنان در دوره‌ی مشروطه.....
۷۹.....	بهداشت زنان در رسائل مردان و مطبوعات زنان.....
۸۵.....	روزنامه‌نگاری زنان در عصر مشروطه.....
۸۵.....	ایرانیان و آشنایی با "کاغذ اخبار".....
۸۷.....	روزنامه‌ی قانون و توجه به حقوق زنان.....
۹۰.....	مطبوعات زنان.....

مطالبات اجتماعی زنان و استفاده از پردازش‌های دینی.....	۹۷
زنان و طرح مطالبات اجتماعی.....	۹۷
مطالبات اجتماعی و پردازش‌های دینی.....	۱۰۰
مقایسه‌ی مطالبات اجتماعی زنان ایرانی با زنان کشورهای دیگر.....	۱۰۵
مقایسه‌ی حرکت زنان فرانسه و ایران.....	۱۰۵
مقایسه‌ی حرکت زنان مصر و ایران.....	۱۱۴
نتیجه‌گیری.....	۱۱۹
منابع.....	۱۲۷
نگارش یکی از مجلات قزوین.....	۱۳۸
مکتوب یکی از مجلات ایران.....	۱۴۴
مکتوب یکی از مخدرات.....	۱۴۸
مقاله‌ی مخدرات.....	۱۵۲
مکتوب یکی از مخدرات.....	۱۵۹
لایحه‌ی یکی از خواتین.....	۱۶۲
مکتوب یکی از نسوان.....	۱۷۰
نطق انائیه در انجمن نسوان عشق آباد.....	۱۷۴
بقیه‌ی مکتوب خیر النسوان قزوین.....	۱۷۶
تلغراف انجمن مخدرات ایرانیان در استامبول.....	۱۷۸
رسم زنداری.....	۱۷۹
معارف زنهای ایران یکی از سرچشمه‌های بدبختی ما.....	۱۸۱
تربیت نسوان در ژاپون.....	۱۸۴
الماضی ما مضی اجله.....	۱۸۶
نخستین قونفره نسوان.....	۱۹۰
مقایسه‌ی حالات زنان اروپائی با زنان ایرانی.....	۱۹۵
اخطار به مردان و جوانان.....	۱۹۸

۱۹۹		اخطار به مردان و جوانان بی ملاحظه
۲۰۲		عوالم النساء
۲۰۵		نامه از شیراز
۲۰۶		خاهران [خواهران] بیدار شوید
۲۰۹		نامه از تهران
۲۱۲		نامه از لاهیجان
۲۱۵		مادر ما ایران
۲۱۹		اسناد و اوراق مطبوعاتی

تقدیر

از استاد فاضلم، دکتر همازنجانى زاده به دليل راهنمايى هاى روش مندانۀ براى تدوين و تنظيم اين كتاب سپاسگزارم. همچنين: از استادم دکتر نقى لطفى، مشوقم در تمامى كارهاى علمى و دانشگاهى؛ سركار خانم شهلا لاهيجى مدير محترم انتشارات روشنگران و مطالعات زنان كه از سر لطف و دغدغه مندى اجتماعى، ابتدا پاسخگوى پرسش هاى متعددم بودند و پس از آن از سر مهر انتشار اين كتاب را عهده دار شدند؛ استادانم در گروه تاريخ دانشكده ي ادبيات و علوم انساني دانشگاه فردوسى مشهد، دکتر عباس سرافرازى و دکتر هادى وكيلى كه راهنما و راهگشايم در انجام كار بودند؛ دکتر افسانه ي نجم آبادى كه با دقت علمى و نکته سنجى هميشگى پاسخگوى سؤالاتم بودند؛ شادروان دکتر هما ناطق كه ساختارهاى انجام يك كار علمى را آموزاندند؛ دوست فاضلم حميدرضا عابديان كه پرسش هاى متعددى در ذهنم ايجاد كردند؛

دوستانم در دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی که ساعت‌ها مباحثه با آن‌ها دستاوردهای علمی و مطالبه‌گرایانه را برایم به همراه داشت و اعضاء خانواده‌ی پرمهرم که متحمل تمامی دوری‌ها و کاستی‌های من بودند، کمال تقدیر و تشکر را دارم.

مقدمه

مشروطه را می‌توان از برجسته‌ترین و پربینش‌ترین خیزش‌های سیاسی-اجتماعی جامعه‌ی ایران دانست. خیزشی که علاوه بر ایران در افغانستان، هند، ترکیه، چین و مصر نیز در فاصله‌ی سال‌های ۱۹۰۶ تا ۱۹۲۳ میلادی صورت پذیرفت.^۱ خیزشی که در نمونه‌ی ایرانی آن، سنت و تجدد از یک سو در تقابل با یکدیگراند و از دیگر سو مکمل همدیگر. در برداشت نخست (تقابل‌گرایی سنت و تجدد) کسانی چون میرزافتحعلی آخوندزاده نگارنده‌ی مکتوبات کمال‌الدوله قرار دارند و شیخ فضل‌الله‌نوری از مروجان اندیشه‌ی مشروطه‌خواهی در دوره‌ی مشروطه و خطیب نامه‌های مندرج در روزنامه‌ی لوایح. در دیگر سو (تعامل‌گرایی سنت و تجدد در قامت مشروطه‌خواهی) کسانی چون سیدجمال واعظ اصفهانی و نگارندگان رساله‌ی رؤیای صادقانه، میرزا فتحعلی اصفهانی نگارنده‌ی خواب شگفت، یوسف‌خان منتشرالدوله نگارنده‌ی رساله یک کلمه، ثقه الاسلام تبریزی نگارنده رساله‌ی لالان و توده‌ی

۱- در این خصوص رجوع شود به:

Blaustein A and Flanz G (Eds), 1992, *Constitutions of the Countries of the World*. Dobbs Ferry, NY: Oceana Publications .

گسترده‌ای از اعلانها، جراید و مکتوباتی که مروج هم‌خوانی مشروطه و مبانی اسلامی بوده‌اند.

مشروطه از نظر زبانی، جنسیتی و تغییرات اجتماعی، تحولاتی مهم در بافت فکری جامعه ایران پدید آورد. از نظر جامعه‌شناختی تا پیش از برقراری نظام مشروطه در ۱۳۲۴ قمری / ۱۲۸۵ شمسی، مردم (در زبان زمانه مشروطه منظور مردان است)، رعیت به حساب آمده‌اند و صاحبان قدرت، نگاهداران و نگاهبانان "رعایای ایران"¹. همزمان با آغاز خیزش مشروطه‌خواهی هرچه به اواخر دوره قاجار نزدیک می‌شویم ظهور و حضور مردم، در قالب مرد و زن و سیر صعودی شهروند شدن "رعایای ایرانی" در عرصه‌ی سیاسی و اجتماعی را می‌توان مشاهده کرد. از این پس در این تغییر ساختار زبانی، واژه‌ی مردم برای هر دو جنس مرد و زن ایرانی مورد استفاده قرار گرفته، تغییری که بر اساس آن تحول زبانی و اجتماعی نیز صورت پذیرفته است. برای نمونه در این دوره:

۱- اصطلاح مردم، در قالب نوین آن مبنی بر شهروندان جامعه مد نظر قرار گرفته است.

۲- زنان به عنوان فراموش شدگان تاریخ به تدریج وارد ساخت "شهروند شدن" شده‌اند.

۳- از نظر تاریخ اجتماعی در این دوره، زنان با درج مکتوبات و عرایض متعدّد در جراید و مطبوعات زمانه‌ی خود، علاوه بر

۱- برای اطلاع بیشتر در خصوص واژه‌ی رعایا رجوع شود به: ذیلابی، نگار، ۱۳۹۳، "تطور اصطلاح رعیت و قشربندی رعایا در تشکیلات اسلامی"، نشریه‌ی تاریخ و تمدن اسلامی (دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات)، دوره‌ی دهم، شماره‌ی ۱.

عرض حال، به ایجاد تغییر از بودن (ضعیفه بودن) به شدن (زن شدن) نیز پرداخته‌اند.

در این دوره برای نخستین بار زنانی چون طایره و بی‌بی خانم با نگارش مقالاتی چون "مکتوب خانم دانشمند" و "مکتوب یکی از نسوان" از مسأله‌ی حقوق اجتماعی "جنس زن" سخن گفته و در یکصد و ده سال قبل از مسائلی چون حق تحصیل برای زنان و ممنوعیت تعدد زوجات سخن به میان آورده‌اند. مکتوباتی که موضوع اصلی آن‌ها جنسیت است، روابط جنسیتی در آن‌ها به عنوان یک مسأله‌ی اجتماعی مد نظر قرار گرفته است و مهم‌تر آن که این روابط جنسیتی که مبتنی بر نقش‌های ترسیمی نظام مردسالار برای زنان دوره‌ی قاجار بوده‌اند قابل تغییر و حذف تلقی شده‌اند. همچنین در این دوره برای نخستین بار کتاب *تحریر/المراه* اثر قاسم امین مصری توسط یوسف‌خان مستوفی با عنوان تربیت *نسوان* ترجمه شد. اثری که از آن به عنوان تنها منبع آموزشی دوره‌ی مشروطه می‌توان نام برد که الگوهای نابرابری اجتماعی در خصوص زنان در آن به صورت کامل حذف شده است.

موارد مذکور نشان می‌دهند که این تغییرات اجتماعی، زن بودن را جدا از جنس دیگر بودن و جنس دوم بودن مورد باز تعریف قرار داده است؛ این الگو توجه شاخص خود را تنها به "جنس نسوان" (توجه به زن به دلیل زن بودن) اختصاص داده است. در این زمان با تغییر ساخت‌های زبانی و حذف اصطلاحاتی چون ضعیفه، ذلیل و کمینه، واژگانی چون مخدرات و نسوان برای معرفی "جنس زن" برگزیده می‌شود و پس از اندک زمانی از اصطلاحاتی چون زنان و بانوان برای معرفی زنان استفاده می‌شود. بررسی نامه‌ها، مکتوبات،

سرمقاله‌ها و عرایض متعدد زنان در مطبوعات عصر مشروطه نشان می‌دهد که زنان چگونه مسیر اجتماعی شدن خود (پیوستن به عرصه‌های اجتماعی) را طی کرده‌اند. در این مسیر شدن، زنان از ضعیفه بودن تا زن شدن را در کمتر از یک دهه تلاش تجربه کردند، توانسته‌اند جامه‌ی تحقق بر برخی مطالبات اجتماعی خود مانند مسأله‌ی حق تحصیل بپوشانند و البته در تحقق برخی مطالبات خود مانند مسأله‌ی حق رأی و مشارکت سیاسی سال‌ها ناکام ماندند و هم چنان برای تحقق مطالبات حقوقی خود در تلاش‌اند.

در این میان هر چند از نظر زمانی خیزش اجتماعی زنان در عصر مشروطه هم زمان با حرکت‌های فمینیستی زنان در امریکا، مصر و ژاپن است اما به جز مواردی معدود شاهی بر ارتباط زنان ایرانی با زنان کشورهای دیگر وجود ندارد. با این وجود می‌توان ادعا کرد که نوع مطالبات اجتماعی مطرح شده توسط زنان ایرانی، هم‌خوانی زیادی با نوع مطالبات اجتماعی زنان در خیزش‌های اجتماعی در کشورهای دیگر دارد. تلاش برای ایجاد مدارس دخترانه و حق تحصیل برای زنان، تلاش برای ایجاد اشتغال زنان، تلاش برای انتشار روزنامه، تلاش برای حذف آداب اجتماعی غلط و تلاش برای ایجاد تغییرات اجتماعی در قالب تبدیل نابرابری‌های اجتماعی به برابری‌های اجتماعی نشان از تناسب میان نوع مطالبات اجتماعی زنان ایرانی با مطالبات اجتماعی زنان کشورهای دیگر دارد؛ موادی که نشان می‌دهد "مشروطه‌ی ایرانی" علاوه بر ایجاد تغییرات نسبی در گفتمان سیاسی جامعه‌ی ایران، تغییرات اجتماعی مهم به

خصوص در رابطه با مسایل زبانی و مسایل زنان را نیز پدید آورده است.

این کتاب به دو بخش تقسیم شده است. در بخش اول، مسایل، مطالبات و اقدامات زنان ایرانی مورد تحلیل قرار گرفته است و در بخش دوم تعدادی از نامه‌های انتقادی زنان که دارای ارزشی سندی هستند، درج شده است.

در بخش نخست، به هفت محور پرداخته شده است:

- ۱- مسأله‌ی نابرابری اجتماعی در زبان عصر مشروطه: در این بخش به مواردی چون نابرابری‌های اجتماعی در زبان مکتوبات، جنسیت در کتب درسی دوره‌ی مشروطه و سیر اجتماعی شدن زن ایرانی و مقابله با نابرابری‌ها اشاره شده است. در این قسمت مطالبی چون ظهور اصطلاح "مادر وطنی" و تلاش زنان ایرانی در مقابله با کلیشه‌های جنسیتی نیز به بحث گذاشته شده است.
- ۲- زنان و مسأله‌ی حقوق شهروندی در دوره‌ی مشروطه: در این بخش ضمن ارائه‌ی توضیحاتی درخصوص "حقوق شهروندی"، سیر شهروند شدن زنان (پیوستن آنان به عرصه‌های جامعه) و ایجاد دگرگونی و چرخش‌های زبانی توسط زنان و جایگزینی‌های واژگانی مورد بررسی قرار گرفته است. در این بخش چگونگی تبدیل تدریجی واژگان معرف زنان از ضعیفه ← مخدرات ← نسوان ← خواتین ← زنان ← بانوان ← دوشیزگان، بررسی شده است.

- ۳- سیر شکل‌گیری مدارس زنان در دوره‌ی مشروطه: در این بخش توجه زنان به مسأله‌ی سوادآموزی و اقدامات آنان در خصوص تأسیس مدارس نسوان مورد توجه قرار گرفته است.

۴- مسأله‌ی "حفظ‌الصحه‌ی زنان" در دوره‌ی مشروطه: در این بخش به مسأله‌ی بهداشت زنان به عنوان دومین مسأله‌ی پرتکرار در دوره‌ی مشروطه پرداخته شده و توجه به این مسأله در رسائل مردان و مطبوعات زنان مورد بررسی قرار گرفته است.

۵- روزنامه‌نگاری زنان در عصر مشروطه: در این بخش به مبحث روزنامه‌نگاری زنان در اواخر دوره‌ی مشروطه پرداخته شده است. ایرانیان و آشنایی با "کاغذ اخبار"، روزنامه‌ی قانون و توجه به حقوق زنان و مطبوعات زنان، سه بخش موضوعی آن می‌باشند.

۶- مطالبات اجتماعی زنان و استفاده از پردازش‌های دینی: در این بخش مسأله‌ی توجه و استفاده از پردازش‌های دینی و استفاده از آیات و احادیث اسلامی در طرح و تحقق مطالبات زنان در دوره‌ی مشروطه مورد توجه قرار گرفته است.

۷- مقایسه مطالبات اجتماعی زنان ایرانی با زنان کشورهای دیگر: در این بخش با ارائه‌ی گزارش‌هایی تاریخی، مطالبات زنان ایرانی با زنان برخی کشورهای آسیایی و فرنگی مورد مقایسه قرار گرفته است. این مقایسه نشان می‌دهد که طرح برخی از مطالبات اجتماعی زنان بیان‌گر داشتن ریشه در رنج‌ها و محدودیت‌های مشترکشان بوده است.

لازم به ذکر است که برخی شاهد مثال‌های مندرج در این بخش، پیش از این در برخی مقالاتی که نگارنده‌ی این سطور شخصا یا با همیاری و راهنمایی برخی اساتید تنظیم و منتشر کرده است نیز انعکاس یافته است.

بخش دیگر نیز شامل نامه‌های انتقادی زنان علیه نابرابری‌های اجتماعی در دوره‌ی مشروطه است. نامه‌هایی که از میان مطالب متعدد در مطبوعات آن دوره استخراج شده است. این نامه‌ها عبارت‌اند از: نگارش یکی از مجلات قزوین، مکتوب یکی از مجلات ایران، مکتوب یکی از مخدرات، مقاله‌ی مخدرات، مکتوب یکی از مخدرات، لایحه‌ی یکی از خواتین، مکتوب یکی از نسوان، نطق انائیه در انجمن نسوان عشق‌آباد، بقیه‌ی مکتوب خیر النسوان قزوین، تلغراف انجمن مخدرات ایرانیان در استامبول، رسم زن‌داری، معارف زن‌های ایران یکی از سرچشمه‌های بدبختی ما، تربیت نسوان در ژاپون، الماضي ما مضی اجاه، نخستین قونقره نسوان، مقایسه‌ی حالات زنان اروپائی با زنان ایرانی، اخطار به مردان و جوانان، عوالم النساء، نامه از شیراز، خاهران [خواهران] بیدار شوید، نامه از تهران، نامه از لاهیجان و مادر ما ایران. وجه مشترک تمامی این نامه‌ها عبارت‌اند از:

- ۱- نقد الگوهای جنسیتی جامعه‌ی ایران در دوره‌ی قاجار
- ۲- نقد نابرابری‌های اجتماعی
- ۳- استفاده از الگوهای دینی و اسلامی برای مشروعیت بخشیدن به نوع مطالبات
- ۴- نقد ساختار مردمدارانه، قوانین رسمی و هنجارهای اجتماعی که با رویکردی مردانه، زمینه‌های محدودیت‌های اجتماعی را برای زنان به بار آورده‌اند.

ویژگی‌های مدنظر نگارنده در مورد انتخاب این نامه‌ها و ضمیمه کردن آن‌ها در بخش دوم این پژوهش به شرح زیر می‌باشد:

- ۱- کثرت استفاده از این نامه‌ها در بخش نخست این پژوهش.
- ۲- تأکید بر مسأله‌ی تفکر انتقادی (شناخت به‌منظور تغییر) در تمامی این نامه‌های انتخابی.
- ۳- شهرت و اعتبار این نامه‌ها در دوره‌ی مشروطه و مطبوعاتی که آن‌ها را منتشر کرده‌اند.
- ۴- ارجاع به این نامه‌ها و استفاده از آن‌ها در دیگر مکتوب‌نگاری‌های زنان ایرانی در دوره‌ی مشروطه.